

Improwizacje ruchowe do muzyki klasycznej

- [Improwizacje ruchowe do muzyki klasycznej](#)

Improwizacje ruchowe do muzyki klasycznej

Wprowadzenie

Scenariusz dla nauczyciela

I. Indywidualna i zespołowa ekspresja muzyczna.

3. W zakresie ruchu przy muzyce. Uczeń:

3) improwizuje za pomocą gestu i ruchu oraz tworzy ilustracje ruchowe do muzyki.

4. W zakresie słuchania i percepcji muzyki. Uczeń:

1) świadomie słucha wybranych dzieł literatury muzycznej (fragmentów lub/i w całości): reprezentatywnych dla kolejnych epok (od średniowiecza do współczesności), muzyki jazzowej i rozrywkowej, polskich pieśni artystycznych i patriotycznych, utworów ludowych w postaci oryginalnej i artystycznie opracowanej;

II. Język i funkcje muzyki, myślenie muzyczne, kreacja i twórcze działania. Uczeń zna, rozumie i wykorzystuje w praktyce:

2) określa podstawowe elementy muzyki (rytm, melodię, harmonię, agogikę, dynamikę, kolorystykę, artykulację).

4. Uczeń wykazuje się znajomością i dokonuje charakterystyki:

2) stylów muzycznych (do wyboru: pop, rock, jazz, folk, rap, techno, disco, reggae i inne);

III. Kultura muzyczna, narodowe i światowe dziedzictwo kulturowe. Uczeń:

1) zna repertuar kulturalnego człowieka, orientując się w sztandarowych utworach z dziejów historii muzyki i współczesnej kultury muzycznej oraz wartościowej muzyki popularnej;

Nauczysz się

improwizować do muzyki za pomocą gestu i ruchu;

tworzyć ilustracje ruchowe do muzyki;

przedstawiać ruchem nastrój muzyki.

Czym jest improwizacja?

Czym jest **improvizacja**? W znalezieniu odpowiedzi na to pytanie pomoże ci przeczytanie kilku fragmentów wywiadów z muzykami, w których temat ten był poruszany. Zaczynamy.

((Profesor Krzysztof Knittel, kompozytor muzyki współczesnej: Bach, Chopin, Liszt, Wieniawski, Rachmaninow, Szymanowski, wszyscy wybitni europejscy kompozytorzy potrafili improvizować. Od czego zresztą zaczyna się proces komponowania, jeśli nie od poszukiwań formy utworu przez improvizację? Obecny system szkolnictwa kładzie nacisk na perfekcję wykonawczą, jedynie w **jazzie** improvizacja odgrywa zasadniczą rolę i jest sprawdzianem zarówno perfekcji muzyka, jak i jego zdolności twórczych. Wyobraźnia i umiejętność kreowania formy muzycznej w czasie realnym, a także sprawność w posługiwaniu się instrumentem. Temu służy sztuka improvizacji, rozwija wyobraźnię, zdolności twórcze i zdolność współdziałania w zespole. Uczy też szybkości właściwego reagowania na to, co niespodziewane, nowe i zaskakujące. [...]Być może przyszła wreszcie pora na działalność artystyczną, w której oprócz wysokiego artystycznego kunsztu liczy się też wyobraźnia, kreacja na żywo i umiejętność radzenia sobie w każdej sytuacji twórczej.

Źródło: <https://www.jazzarium.pl/przeczytaj/wywiady/kompozycja-zaczyna-si%C4%99-od-impro wizacji-rozmowa-z-krzysztofem-knittlem>

((Ralph Alessi, trębacz i improvizator jazzowy: Jeśli odnosisz się do grania standardów, to zawsze będą one ważną częścią tego, co robię jako improvizator. Wykonywanie tych **klasycznych melodii**, przy równoczesnej próbie poszukiwania nowych możliwości interpretacyjnych to doskonały trening. Właściwie, mógłbym powiedzieć, że sedno tego, czego uczę, tkwi w równoczesnym braniu pod uwagę dwóch „biegunów” – grania standardów i otwartej improvizacji oraz usiłowanie znalezienia ich wspólnej płaszczyzny. A co jest wspólne? Odpowiedź tkwi w słowie „proces”.

Źródło: <http://jazzforum.com.pl/main/artukul/ralph-alessi-szkoa-i-mprowizacji> Ralph Alessi, *Szkoła improwizacji*

“(**Magdalena Sowul, klarncistka:** W naszym założeniu utwory składają się z fragmentów zaaranżowanych, ale zawierają również elementy niezaaranżowane. W formę utworu wpisany jest moment niedookreślony, przestrzeń na improwizację. Dzięki temu każdy koncert jest inny, nie wiemy przed nim do końca, co się wydarzy.

Źródło: <https://www.gloskultury.pl/wywiad-ugla/>

Musisz wiedzieć, że improwizacja nie jest terminem zarezerwowanym tylko do muzyki jazzowej i muzyki jako takiej. Z improwizacją mamy do czynienia we wszystkich dziedzinach sztuki. Poeci na poczekaniu recytują wiersz, który tworzą w tym samym momencie. Aktorzy tworzą sceny i dialogi na zadany temat. To samo dotyczy tańca – tancerze tworzą nowe figury i układy do muzyki, której wcześniej nawet mogli nie znać. Improwizując, artyści kreują sztukę w czasie rzeczywistym, akt twórczy dokonuje się tu i teraz. Widz jest świadkiem niezwykle ciekawego procesu – tworzenia i jednoczesnego wykonywania dzieła w tym samym czasie!

Warto wspomnieć, że termin improwizacja jest obecnie stosowany w bardzo szerokim kontekście i dotyczy różnych dziedzin życia człowieka. Zapytaj mamę czy zdarza jej się improwizować w kuchni podczas przygotowywania posiłków.

Powróćmy jednak do muzyki. Improwizacja jest powszechna w muzyce na całym świecie. Odgrywa doniosłą rolę w muzyce narodów orientalnych – Chin, Indii, Japonii. Improwizacja jest powszechna również w polskiej muzyce ludowej. A co z muzyką klasyczną? Oczywiście i w tej muzyce jest miejsce na improwizację. Muzyk może tworzyć na zadany temat określony gatunek, np. fugę. Może też realizować *basso continuo*. W koncercie w *kadencji* może wprowadzić własną część improwizacyjną. *Partytury* często były tylko pomocą, szkicem dla wykonawcy, to od jego inwencji zależał ostateczny kształt muzyczny utworu. Podsumowując, improwizacja była obecna w muzyce wszystkich epok począwszy od starożytności i jest obecna w muzyce współczesnej, jednak umiejętność tworzenia muzyki na żywo ustąpiła z czasem na rzecz idealnego odtworzenia coraz dokładniejszego zapisu muzycznego. W XX wieku nastąpił powrót do coraz większej swobody w kreacji utworu, czego przykładem jest m.in. *aleatoryzm*.

1

Cyfra 6 oznacza obecność w akordzie dźwięku odległego o sekstę od najniższego głosu. Najczęściej jest to pryma akordu, a akord posiada tercję w basie.

2

Jeżeli trzeba było zdefiniować więcej niż jeden składnik akordu, poszczególne liczby i ewentualne znaki zapisywano w grupie.

Na istotną rolę improwizacji w edukacji muzycznej zwrócili uwagę niektórzy kompozytorzy, m.in.: Émil Jaques-Dalcroze oraz Carl Orff. Émil Jaques-Dalcroze był twórcą [rytmiki](#), jako dziedziny kształcenia muzycznego, natomiast Carl Orff stworzył metodę, której głównym założeniem jest muzykowanie na prostych instrumentach perkusyjnych, elementy rytmiczne, improwizacja i ekspresja muzyczna. Warto zaznaczyć, że ćwiczenia z rytmiki oraz improwizacji korzystnie wpływają na koordynację wzrokowo – ruchowo – słuchową a także na świadomość własnego ciała i koncentrację uwagi.

Ćwiczenie 1

Na podstawie powyższych tekstów wskaż wszystkie odpowiedzi, które definiują istotę improwizacji.

☐

Dzięki improwizacji mamy do czynienia z formą otwartą, którą wirtuoz może zmieniać i rozwijać podczas koncertów.

☐

Działalność artystyczna, w której akt twórczy pokrywa się z wykonaniem jednocześnie powstającego utworu.

☐

Tworzenie utworu na zadany temat bez wcześniejszego przygotowania.

☐

Tworzenie utworu muzycznego podczas występu przed publicznością.

☐

Wykonywanie utworu z zapisanej partytury wg interpretacji dyrygenta.

☐

Wiodąca cecha muzyki jazzowej, polegająca na wprowadzaniu do utworu wariacji ornamentalnych w czasie jego wykonywania.

☐

Odtwarzanie utworu ściśle z zapisem nutowym.

☐

Spontaniczne tworzenie i jednoczesne wykonywanie utworu muzycznego.

☐

Staranne wykonywanie utworu muzycznego, bez możliwości wprowadzenia jakichkolwiek zmian w strukturze utworu.

☐

Cecha utworu muzycznego, tworzonego spontanicznie.

Ćwiczenie 2

1

Louis Armstrong

Źródło: Louis Armstrong

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Fotograf World-Telegram (fot.), Louis Armstrong w czasie koncertu, 1953, Biblioteka Kongresu, Waszyngton, Stany Zjednoczone, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Louis Armstrong, „When The Saints Go Marching In”, online-skills, CC BY 3.0

Wysłuchaj utworu *When The Saints Go Marching In* w wykonaniu Louisa Armstronga i wskaż poprawną odpowiedź do poniższego stwierdzenia: Istota improwizacji w tym utworze najbardziej czytelna jest:

- ☐ W melodii. Wiele różnych motywów jest słyszalnych w melodii vocalu, trąbki, klarnetu, puzonu.
- ☐ W harmonii. Muzycy bezustannie zmieniają tonacje, tryb, skale. Pojawia się coraz więcej akordów, które rozszerzają oryginalną harmonię.
- ☐ W rytmie. Muzycy eksperymentują z rytmem, zwłaszcza perkusista nieustannie zmienia metrum, tempo i stosuje zróżnicowane rytmy.

Improwizacje ruchowe do muzyki klasycznej.

Każdy człowiek jest w stanie interpretować muzykę klasyczną poprzez ruchowe improwizacje. Forma tej improwizacji jest zależna od wielu czynników, m.in.: sprawności ruchowej, świadomości swojego ciała, wyobraźni muzycznej i przestrzennej, doświadczenia. Improwizując możemy skupić się na odtwarzaniu poszczególnych elementów dzieła muzycznego. Za pomocą ruchu najłatwiej jest pokazać takie elementy jak rytm, **tempo**, melodię, **dynamikę**. Główne elementy ruchu to: praca z prawidłowym oddechem i postawą ciała, naturalność i lekkość, gibkość, zwinność i wytrzymałość, wznoszenie i opadanie, przyspieszanie i zwalnianie, równowaga i upadek.

Ćwiczenie 3

Dopasuj element dzieła muzycznego do opisu.

Melodyka

porządkuje materiał dźwiękowy w czasie.

Dynamika

reguluje natężenie dźwięku.

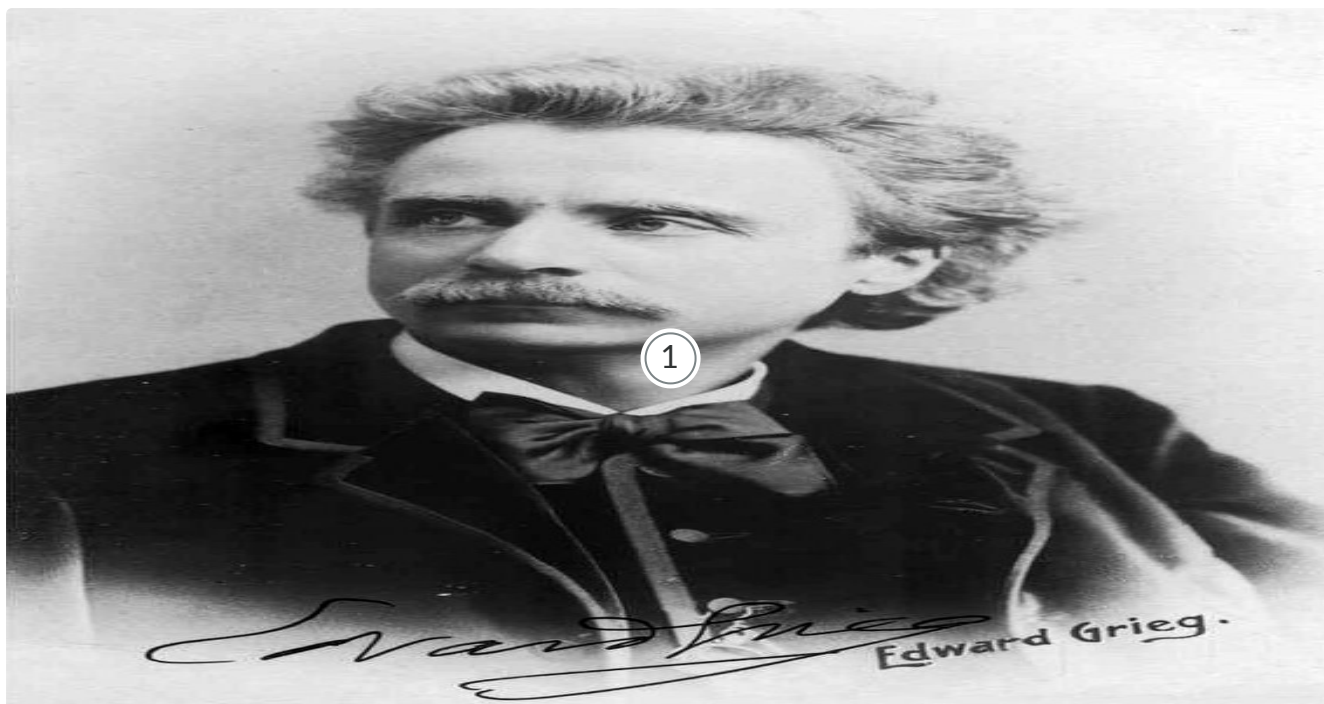
Agogika

wyznacza następstwo dźwięków o różnej wysokości i różnym czasie trwania.

Rytmika

określa szybkość utworu, inaczej tempo.

Ćwiczenie 4

1

W grocie Króla Gór, z *Suity Peer Gynt*, autorstwa Edwarda Griega

Wykonawca: Muzycy z Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy (AMFN)

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Elliott & Fry (fot.), Fotografia Edwarda Griega, 1888, Biblioteka w Bergen, Norwegia, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/), domena publiczna (ilustracja); Edward Grieg, „W grocie Króla Gór”, z *Suity „Peer Gynt”*, online-skills, CC BY 3.0

Wysłuchaj uważnie utworu. Podczas słuchania zwróć uwagę m.in. na brzmienie instrumentów, dynamikę, tempo, tonację, rytm, melodię a także skorzystaj z tego opisu: Peer Gynt zakrada się do groty niebezpiecznego trolla, podchodzi po cichu, na fagocie słychać imitację cichych, ostrożnych kroków. Niestety za chwilę Peer Gynt zaczyna uciekać. Gdy rozpoczyna się pościg, dołączają kolejne instrumenty orkiestry, grając coraz szybciej i głośniejsze. Wskaż opis, który jest najbardziej trafny, jako odpowiedź do improwizacji ruchowej. Następnie spróbuj się poruszać wg tego opisu dodając od siebie inne elementy improwizacji.

Przez cały utwór ruchy wyjątkowo delikatne, w bardzo wolnym tempie, usypiające, emanujące spokojem, niewielka i skromna gestykulacja.

Od samego początku ruchy odważne, szybkie, szeroka gestykulacja, wyskoki w górę. Wraz z przyspieszeniem tempa i zwiększającą się dynamiką ruchy słabnące, coraz wolniejsze, wyciszające ciało, skromna gestykulacja, aż do niemalże całkowitego zaniku.

Na początku ruchy delikatne, ostrożne, nie za szybkie, niewielka gestykulacja.

- Następnie wraz ze wzrostem dynamiki i tempa ruchy coraz bardziej odważne, coraz szybsze, zwinne i gibkie, szeroka gestykulacja.

Ćwiczenie 5

1

Polka italiana, autorstwa Siergieja Rachmaninowa.

Wykonawca Vladimir Ashkenazy, Vovka Ashkenazy

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Siergiej Rachmaninow, „Polka italiana“, online-skills, CC BY 3.0

Wysłuchaj uważnie utworu. Podczas słuchania zwróć uwagę m.in. na brzmienie instrumentów, dynamikę, tempo, tonację, rytm, melodię. Wskaż taniec, którego kroki pomogą wyrazić ruchem warstwę muzyczną utworu. Następnie spróbuj zatańczyć podstawowe kroki tego tańca dodając od siebie inne elementy improwizacji. Podczas tańca możesz też skorzystać z rekwizytów, np. wstążki.

☐ Krakowiak

☐ Oberek

☐ Kujawiak

☐ Polka

Ćwiczenie 6

1

Les Toreadors z opery *Carmen*, autorstwa Georges Bizeta

Wykonawca: Philharmonisches Festspielorchester, dyr. Arturo Leonard

Źródło: Georges Bizet - Carmen-Suite

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Étienne Carjat (fot.), fotografia Georges Bizeta, 1875, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Georges Bizet, „Les Toreadores” z opery „Carmen”, online-skills, CC BY 3.0

Wysłuchaj uważnie utworu. Podczas słuchania zwróć uwagę m.in. na brzmienie instrumentów, dynamikę, tempo, tonację, rytm, melodię. Wskaż odpowiedź, która najpełniej pomoże ci wyrazić ruchem warstwę muzyczną utworu. Następnie spróbuj zgodnie ze swoim wskazaniem wyrazić ruchem muzykę dodając od siebie inne elementy improwizacji. Podczas improwizacji możesz też skorzystać z rekwizytów, naśladując ruchy toreadora.

Marsz

Wznoszenie i opadanie

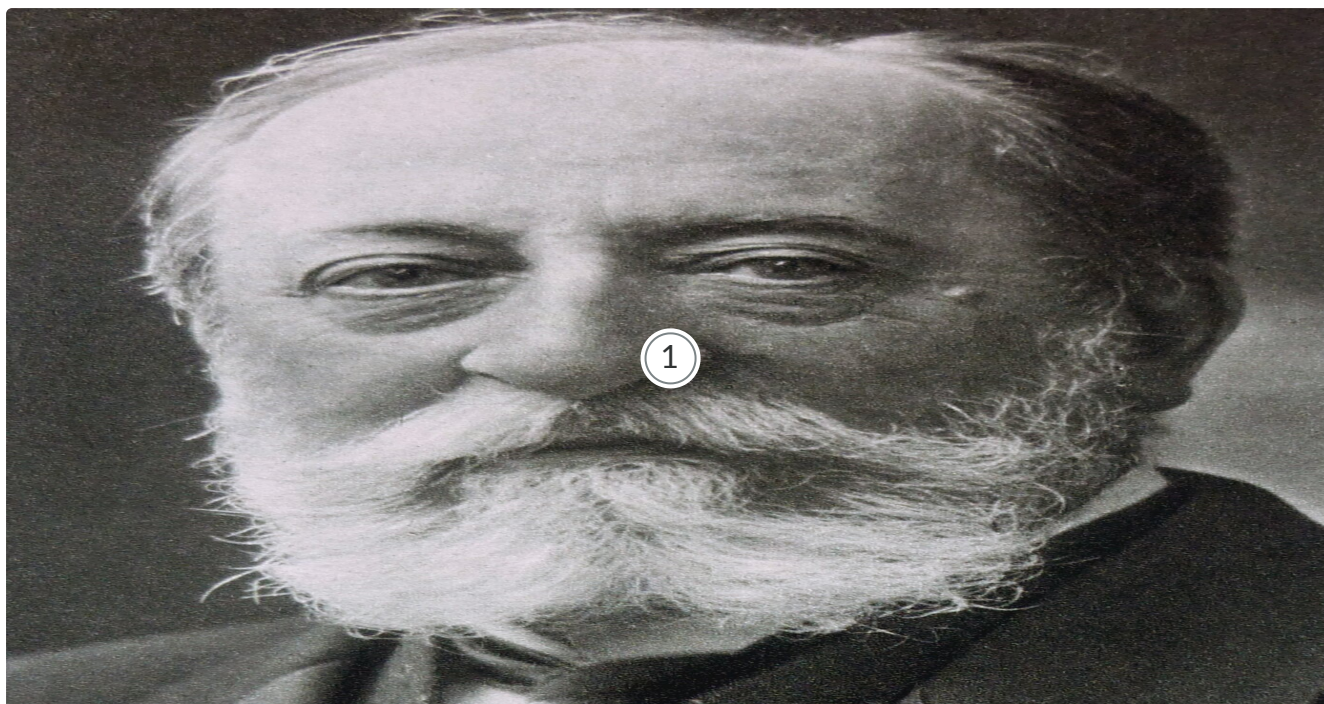

Obroty wokół własnej osi

Kołysanie się na boki

Ćwiczenie 7

1

Łabędź z cyklu *Karnawał zwierząt*, autorstwa Camille Saint-Saëns

Wykonawca: Pijarowski Marek

Źródło: Karnawał zwierząt

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Nadar, fotografia Camille Saint-Saëns, 1895, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Camille Saint-Saëns, „Łabędź”, online-skills, CC BY 3.0

Wysłuchaj uważnie utworu. Podczas słuchania zwróć uwagę m.in. na brzmienie instrumentów, dynamikę, tempo, tonację, rytm, melodię. Wskaż wszystkie odpowiedzi, które najpełniej pomogą ci wyrazić ruchem warstwę muzyczną utworu. Następnie spróbuj zgodnie ze swoim wskazaniem wyrazić ruchem muzykę dodając od siebie inne elementy improwizacji. Podczas improwizacji możesz też skorzystać z rekwizytów.

☐ Okazywanie niepokoju mimiką

☐ Szybkie i energiczne tupanie

☐ Energiczne, zdecydowane wymachy rąk

☐ Spokojne kołysanie się na boki w bardzo wolnym tempie

—

☐ Elegancja i dostojność w każdym ruchu

☐ Okazywanie spokoju i zadumy

☐ Niespokojna gestykulacja rękami

☐ Radosne, żywe podskoki

☐ Marsz

☐ Płynne i delikatne wznoszenie i opadanie

Praca domowa

Polecenie 1

Wysłuchaj uważnie utworu. Podczas słuchania zwróć uwagę m.in. na brzmienie instrumentów, dynamikę, tempo, rytm, melodię. Postaraj się zaimprovizować układ oddając zmiany w tempie, dynamice i nastroju utworu. Następnie napisz jedno zdanie na temat tego, co sprawia ci kłopot w wyrażaniu muzyki ruchem oraz dwa zdania na temat tego co jest dla Ciebie ciekawe w improwizowaniu muzyki ruchem.

1

The State of Mexico Symphony Orchestra, dyr. Enrique Bátiz

Źródło: Borodin: Symphony No.2, Prince Igor excerpts

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Autor fotografii nieznany, fot. Aleksandra Borodina, 1865, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aleksandra_Borodina), domena publiczna (ilustracja); Aleksandr Borodin, „Tańce połowieckie” z opery „Książ Igor”, online-skills, CC BY 3.0

Słownik pojęć

Agogika

określa szybkość utworu, inaczej tempo

Akord

współbrzmienie, co najmniej trzech różnych dźwięków

Aleatoryzm

metoda komponowania zakładająca działanie i wykorzystanie przypadku zarówno w trakcie aktu twórczego (np. wybór materiału dźwiękowego przez losowanie), jak podczas wykonania utworu (np. wybór ostatecznej formy utworu z wielu możliwych przewidzianych przez kompozytora)

Artykulacja

określa sposób wydobywania dźwięku

Bas

najniższy głos w wielogłosowym zapisie nutowym

Basso continuo

bas cyfrowany, generalbas, b.c., typ instrumentalnego towarzyszenia, stanowiącego harmoniczną podstawę utworu, stosowany we wszystkich gatunkach muzyki

Dynamika

reguluje natężenie dźwięku

Fuga

utwór polifoniczny instrumentalny lub wokalny, w którym poszczególne głosy kolejno podejmują temat

Harmonia

sposób łączenia i budowy akordów w utworze muzycznym

Harmonika

porządkuje współbrzmienia dźwięków w utworze

Improwizacja

wykonywanie czegoś, np. utworu muzycznego, bez przygotowania; też: rzecz tak powstała i wykonana

Instrumenty perkusyjne

instrumenty muzyczne, z których dźwięk wydobywa się przez uderzanie lub potrząsanie

Jazz

improvizowana muzyka powstała w drugiej połowie XIX w. w USA z połączenia elementów muzyki europejskiej i murzyńskiej

Kadencja

w utworach koncertowych: solowa wstawka o charakterze wirtuozowskim i improvizacyjnym

Kolorystyka

określa barwę dźwięku

Koncert

instrumentalny utwór muzyczny przeznaczony do wykonania przez solistę i orkiestrę symfoniczną

Krakowiak

żywy i popularny, polski taniec ludowy z okolic Krakowa, zaliczany do polskich tańców narodowych, w metrum 2/4 i w charakterystycznym, synkopowanym rytmie.

Melodia

ciąg następujących po sobie dźwięków, uporządkowanych według zasad tonalnych, rytmicznych i formalnych, tworzących pewną całość

Melodyka

wyznacza następstwo dźwięków o różnej wysokości i różnym czasie trwania

Muzyka klasyczna

muzyka poważna, muzyka wywodząca się z tradycji klasycznych

Oberek

polski taniec ludowy charakteryzujący się rytmami mazurowymi o metrum trójmiarowym, 6/8, 3/4 i skocznej melodii

Partytura

zapis nutowy utworu muzycznego, podzielony na partie wokalne i instrumentalne

Polka

powszechny w wielu krajach taniec ludowy, w metrum 2/4, w szybkim tempie.

Pryma

podstawowy dźwięk trójdźwięku lub odległość między dwoma jednobrzmiącymi dźwiękami

Rytm

czynnik regulujący czas trwania dźwięków w utworze muzycznym i wyznaczający ich następstwo w czasie

Rytmika

1. porządkuje materiał dźwiękowy w czasie; 2. ćwiczenia ruchowe, prowadzone zwykle w takt muzyki

Seksta

odległość między dwoma dźwiękami równa ośmiu lub dziewięciu półtonom

Tempo

określa szybkość utworu, inaczej agogika

Tercja

odległość między dwoma dźwiękami równa trzem lub czterem półtonom

Słownik pojęć opracowano na podstawie:

encyklopedia.pwn.pl

Słownik języka polskiego PWN

Biblioteka muzyczna

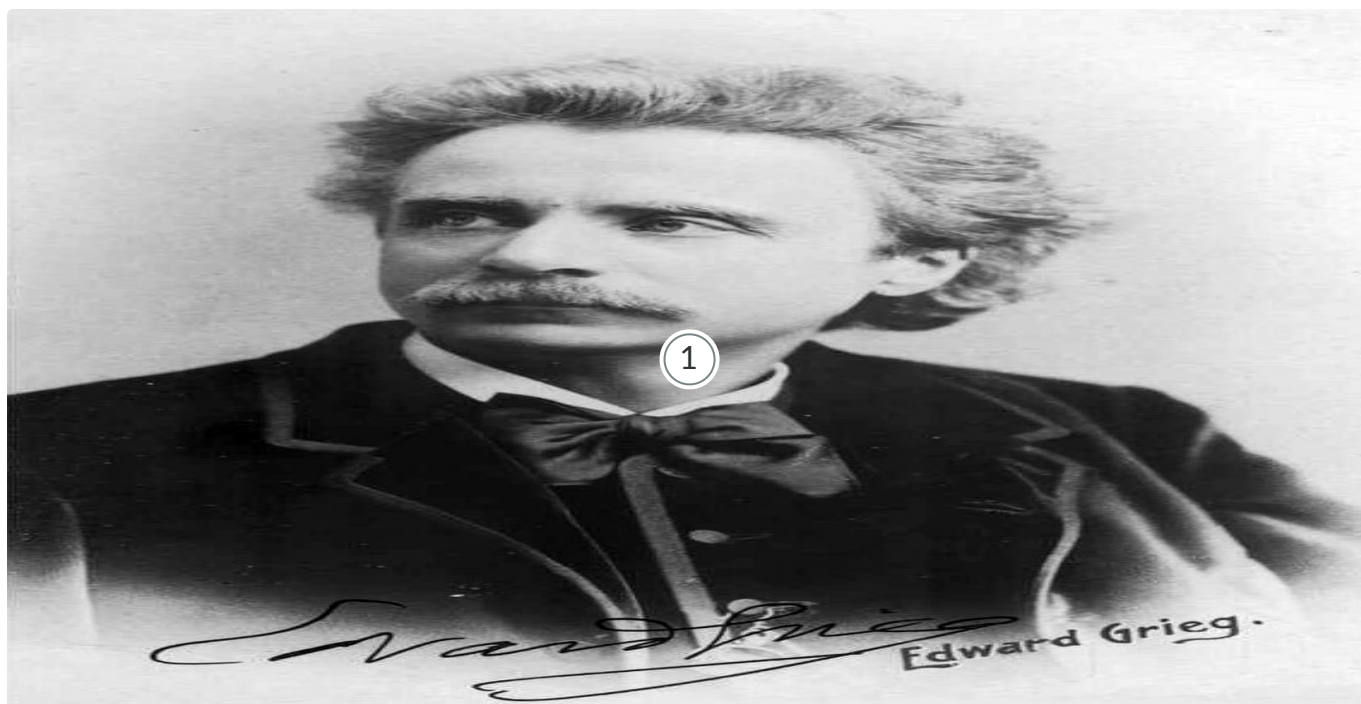
1

Louis Armstrong

Źródło: Louis Armstrong

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Fotograf World-Telegram (fot.), Louis Armstrong w czasie koncertu, 1953, Biblioteka Kongresu, Waszyngton, Stany Zjednoczone, [wikimedia.org](https://www.wikimedia.org), domena publiczna (ilustracja); Louis Armstrong, „When The Saints Go Marching In”, online-skills, CC BY 3.0

1

W grocie Króla Gór, z *Suity Peer Gynt*, autorstwa Edwarda Griega

Wykonawca: Muzycy z Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy (AMFN)

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Elliott & Fry (fot.), Fotografia Edwarda Griega, 1888, Biblioteka w Bergen, Norwegia, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja);
Edward Grieg, „W grocie Króla Gór”, z *Suity „Peer Gynt”*, online-skills, CC BY 3.0

1

Polka italiana, autorstwa Siergieja Rachmaninowa.

Wykonawca Vladimir Ashkenazy, Vovka Ashkenazy

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Siergiej Rachmaninow, „Polka italiana”, online-skills, CC BY 3.0

1

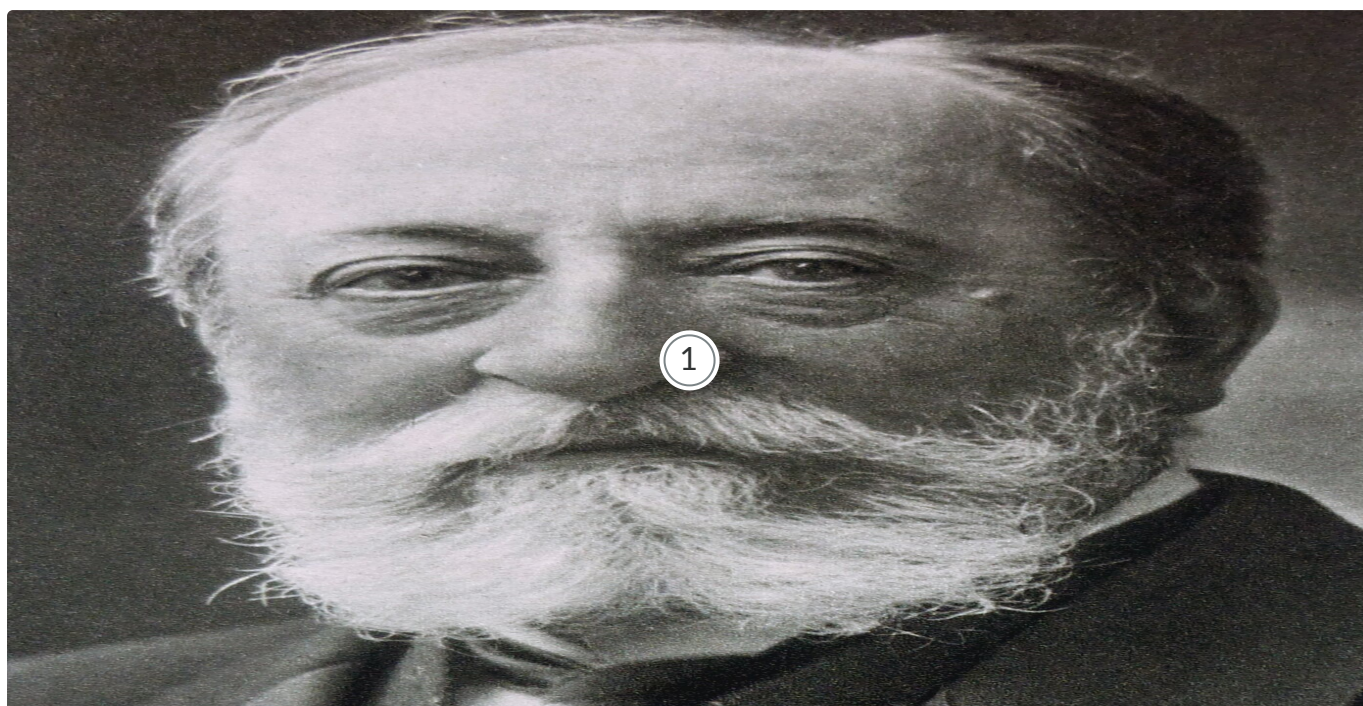
Les Toreadors z opery *Carmen*, autorstwa Georges Bizeta

Wykonawca: Philharmonisches Festspielorchester, dyr. Arturo Leonard

Źródło: Georges Bizet - Carmen-Suite

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Étienne Carjat (fot.), fotografia Georges Bizeta, 1875, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Georges Bizet, „Les Toreadores“ z opery „Carmen”, online-skills, CC BY 3.0

1

Łabędź z cyklu *Karnawał zwierząt*, autorstwa Camille Saint-Saëns

Wykonawca: Pijarowski Marek

Źródło: Karnawał zwierząt

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Nadar, fotografia Camille Saint-Saëns, 1895, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Camille Saint-Saëns, „Łabędź”, online-skills, CC BY 3.0

1

The State of Mexico Symphony Orchestra, dyr. Enrique Bátiz

Źródło: Borodin: Symphony No.2, Prince Igor excerpts

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PW54JAAJ9>

Autor fotografii nieznany, fot. Aleksandra Borodina, 1865, wikimedia.org, domena publiczna (ilustracja); Aleksandr Borodin, „Tańce połowieckie” z opery „Książ Igor”, online-skills, CC BY 3.0

Bibliografia

red. Andrzej Chodkowski, *Encyklopedia muzyki*, Warszawa 1995.

J. Stadnicka, *Terapia dzieci muzyką, ruchem i mową*, Warszawa 1998.

<https://www.gloskultury.pl/wywiad-ugla/>

<http://jazzforum.com.pl/main/artukul/ralph-alessi-szkoa-improvizacji>

<https://www.jazzarium.pl/przeczytaj/wywiady/kompozycja-zaczyna-si%C4%99-od-improvizacji-rozmowa-z-krzysztofem-knittlem>

